

ГІБРИДНІ НОВОТВОРИ ЯК СПОСІБ ЗАСВОЄННЯ ЗАПОЗИЧУВАНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ

У статті розглянуто явище гібридного словотворення як захисний механізм адаптації запозичень. Творення нових слів-гібридів є виявом глибокого засвоєння чужомовних слів та відновлення традицій української лексикографії. Новими особливостями гібридів є їх детермінізація, функціонування у ЗМІ в ролі експресивних та оказіональних слів.

Ключові слова: гібридне словотворення, запозичені терміни, новотвори.

Велика кількість нової запозичуваної лексики, яку, як правило, характеризують незвичні для української мови оформлення та структура слів, змушує мову-реципієнт у відповідь активізувати захисні механізми та прискорити процеси адаптації чужомовних слів у вигляді гібридного словотворення. Здатністю до гібридизації слів Н. Клименко називає поєднання запозичених основ з питомими словами мови [3, с. 194], а гібридним словом – складне слово, утворене з компонентів різного походження, один з яких є питомим, другий – іншомовним і таким, що сприймається мовцями як запозичений [2, с. 89]. Відомо, що за властивістю притягання, у складних словах, зокрема композитах, як правило, поєднуються основи питома+питома, або запозичена + запозичена. Підтвердженням тому є практика калькування (*демократія – народовладдя, телескоп – далекогляд*). Явище гібридизації виникає, коли засвоюється іншомовний термін, а при розбудові терміносистеми похідні від нього творяться за аналогією. Ґрунтовно дослідивши явище аналогії, Ф. Нікітіна окремо підкреслювала важливість ролі аналогічних перетворень в адаптації запозичених слів, зокрема вплив так званої групової аналогії на "закріплення" суфіксів за семантичними групами, яка впливає на "приспосовування" запозичень, неологізмів у мові-реципієнті [6, с. 16–18]. Дослідники гібридних слів також засвідчують, що "вони здебільшого утворюються за аналогією, підвищуючи продуктивність моделей творення композитів або абревіатур чи компенсуючи відсутність композитивдієслів шляхом називання абстрактних дій іменниками, а дієслівних ознак – віддієслівними прикметниками [3, с. 199].

Калькування і гібридизацію як способи засвоєння чужомовної термінології активно практикували українські лексикографи 30-х років ХХ століття: *автобіографія – саможиттєпис, автократія – самодержавство, агрикультура – землеробство, демократія – народоправство* ("Рос.-укр. словник правничої мови", за ред. акад. А. Кримського, К., 1926); ав-

діометр – *слухомір*, *анемоскоп* – *вітровказ*, *бандайзен* (*скл.*) – *склопробник*, *бергштришок* (*геол.*) – *спадориска*, *мікроскоп* – *дрібногляд*, *паралелограм* – *рівнобіжник*, *планіметрія* – *площоміряння*, *сенситометр* – *чутливостемір*, *циркуль* – *колорис* (І. Шелудько, Т. Садовський "Словник технічної термінології", 1928); *автограф* – *власнопис*, *бібліотека* – *книгозбірня*, *книгозбірний* (але *бібліотекар*), *вентилятор* – *вітрогон* (М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич "Словник ділової мови", 1930). Такі термінокальки утворювали антонімічні пари: *наснага* – *виснага* (*заряд* – *розряд*), *відбивач* – *заломлювач* (*рефлектор* – *рефрактор*) (І. Шелудько, Т. Садовський "Словник технічної термінології", 1928). Де засвоювався запозичений термін, практикували гібриди: *векселедавець*, *векселедержавець*, *векселеємець* ("Рос.-укр. словник правничої мови", за ред. акад. А. Кримського, К., 1926); *векселедавець*, *векселедержець*, *векселеємець*, *векселездатність*, *векселенадписувач*, *векселеодержувач*, *векселеприємець* (М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич "Словник ділової мови", 1930). Наприклад, у "Словнику технічної термінології" (К., 1928) наявні 6 гібридних слів з першою основою *торф*: *торфодобування*, *торфорізка*, *торфосмок*, *торфосмоковий*, *торфоутворення*, *торфочерпний*. Порівняймо з реєстром у Словнику-довіднику з правопису і слововживання С. Головащука (К., 1989): без змін *торфодобування* і *торфорізка*, видозмінені (як у російському варіанті) *торфонасос* і *торфочерпальний* (с. 424). Н. Клименко у лексичному наповненні гнізда з основою *торф*- налічує 45 слів-гібридів, які демонструють родо-видові зв'язки, і серед найпродуктивніших моделей виокремлює назви абстрактних дій: *торфовидобування*, *торфовидобуток*, *торфодобування*, *торфозаготівля*, *торфопостачання*, *торфоутворення* [3, с. 195]; прикметники: *торфовидобувний*, *торфодобувний*, *торфочерпальний*; назви машин, пристроїв, серед яких і *торфонасос*. У гнізді з основою *шлак* налічують 30 гібридів, серед яких і *шлакознімач* (нагадаємо, що у "Словнику технічної термінології" (1928) російському *шлак* відповідає *жужель* і відповідно – *жужелездімач*). Отож, найпродуктивніші групи слів-гібридів стосуються давніх розроблених галузей виробництва з розгалуженою термінологією з часів, коли калькування та гібридизація були пріоритетними при засвоєнні чужомовної термінології.

Сучасні дослідники інноваційних процесів слов'янських мов вбачають новизну у тому, що моделі, властиві галузям наукової й технічної термінології, поширюються за межі термінологічної лексики завдяки ЗМІ у різні сфери комунікації [1, с. 107]; а поєднання запозичених препозитивних елементів та питомих основ якраз і "призводить до зміни стильової належності новотворів" [7, с. 127]. За останні 40 років питома вага складних слів (як термінів, так і належних розмовному мовленню) у сучасній україн-

ській мові зросла з 10 % до 14 %, що є проявом тенденції інтернаціоналізації та інтелектуалізації мови [4, с. 110].

У статті розглянемо явище гібридизації на матеріалі неологізмів, які первісно належать терміносистемам, але швидко потрапляють до літературної мови, а тому засвідчені неографічними виданнями (Д. Мазурик "Нове в українській лексиці" (2002), А. Нелюба "Лексико-словотвірні інновації" (2004, 2007, 2009), "Нові слова та значення" (2008)), а також функціонують у засобах масової інформації, які слугують матеріалом джерельної бази ілюстративного фонду неологізмів, створюваної у відділі структурно-математичної лінгвістики Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАНУ.

Серед давно засвоєних інтернаціональних основ грецького походження, які фіксує ще Словник чужомовних слів 1932 р., *авто-*, *кіно-*, *теле-* продовжують зберігати словотворчу активність і навіть нарощують її, що можна простежити кількісно, порівнявши наявність гібридних утворень від цих основ. Словники 30-х років ХХ століття подають: *кіноустановка*, *кіновиробня* (М. Дорошенко, М. Станиславський, В. Страшкевич "Словник ділової мови", 1930); *автошлях*, *кіновиробництво*, *кінокартина*, *кінонарада*, *кінопідприємство* (Гр. Голоскевич "Правописний словник", 1930); *автосани*, *кінопересувка*, *телебачення* (Словник чужомовних слів, 1932). Враховуючи, що *авто-*, *кіно-* та *телеіндустрія* тільки розпочинали шлях розвитку, закономірно, що, наприклад, "Словник-довідник з правопису та слововживання" С. Головащука (1989) зареєстрував 32 гібриди з *авто-* (*автовізок*, *автодорожній*, *автопробіг*, *автотягач*), 17 гібридів з *кіно-* (*кіноглядач*, *кінозірка*, *кінознавство*, *кіноогляд*, *кінострічка*) та 12 гібридів з *теле-* (*телеглядач*, *телезображення*, *телекерування*, *теленабірний*); а Орфографічний словник української мови (1994) – 58 гібридів з *авто-* (*автобудівний*, *автобудування*, *автовласник*, *автокрамниця*, *автостоянка*, *автошляховий*), 24 гібриди з *кіно-* (*кінобудка*, *кіномережа*, *кіноплівка*) та 20 гібридів з *теле-* (*телевежа*, *телезвернення*, *телеміст*, *телемовлення*, *телеспілкування*, *телеурок*). В останні роки дослідники фіксують багато гібридів-новотворів, не засвідчених лексикографічними виданнями, серед яких чимало okazіональних утворень: *автобусобудування*, *автодвірник*, *автодопомога*, *автозмагання*, *автолегенда*, *автомісце*, *автоперевізник*, *автоперегони*, *автоприбиральник*, *автопродаж* [5, с. 203]; *кінодіяч*, *кіножиття*, *кінозлюдій*, *кінолюди*, *кінопоходій*, *кінонебосхил*, *кіноподія*, *кінопоказ*, *кінополе*, *кінопотік*, *кінорік*, *кіноробота*, *кіносередовище*, *кінотвір*, *кіношкола* [8, с. 99–102]; *телебитва*, *телеведучий*, *телевидовище*, *телевраження*, *телеглядацький*, *телезірка*, *телеісторія*, *телекартинка*, *теленіч*, *теленовини*, *телеогляд*, *телеоглядач*, *телеперегляд*, *теле-*

перешкоди, телеподружжя, телепростір, телерозрада, телесвято, телеспоживач, телеспокуса, телетворчість (з бази ілюстративного фонду неологізмів). І хоча оказіональні чи емоційно забарвлені слова-гібриди, утворені за аналогією за регулярними словотворчими моделями, але з невластивих таким моделям компонентів чи різностильових основ, не є предметом розгляду статті, відзначимо, що Ф. Нікітіна вважала аналогію зв'язковою ланкою "між мовленням і мовою, яка сприяє перетворенню оказіонального в узуальне. Дослідження подібних процесів показує, наскільки важливим для становлення мови як системи є мовний узус" [6, с. 3]. Приклади оказіональності серед слів-гібридів (*кінобалачка, кінопіріг, телемило, телепокійник*) підтверджують детермінізацію запозичених основ та зміну стильової належності таких гібридних утворень.

Інтернаціоналізми англійського походження *бізнес* (Словник чужомовних слів 1932; 67) і *шоу* (Словник іншомовних слів 1985; 933), які не виявляли словотворчої активності ще десять років тому, хоча як слова-одинаки функціонують тривалий час, за нашими даними налічують відповідно по 17 і 5 гібридів-новотворів: *бізнес-довідка, бізнес-зустріч, бізнес-кола, бізнес-легенда, бізнес-мережа, бізнес-огляд, бізнес-одинаця, бізнес-послуга, бізнес-постать, бізнес-світ, бізнес-середовище, бізнес-ціль, бізнес-частина, бізнес-школа; шоу-захід, шоу-зірка, шоу-передача, шоу-простір* і єдиний гібрид *жарт-шоу* з чужомовною основою у постпозиції. Словотвірна активність раніше пасивних запозичень свідчить про поглиблення засвоєння таких одиниць внаслідок потреби в номінації спеціалізованих чи конкретизованих понять, явищ, станів у нових розбудовуваних галузях.

Серед інтернаціональних неозапозичень англійського походження наведемо *інтернет, медіа, піар*, яких не фіксував академічний тритомний "Російсько-український словник наукової термінології" (К., 1994), але з часу своєї появи у словниках, зокрема у "Нова українська лексика" Д. Мазурик (2002) [3, с. 112–116], відмічено певну метафоризацію або ж спеціалізацію їхніх значень, зумовлену і дією аналогії, які надалі розвинулися у похідних від названих основ. Зараз вони є вершинами словотвірних гнізд, де серед дериватів налічуємо відповідно по 25, 14 і 10 похідних іменників-гібридів. Серед них переважають назви абстрактної дії, процесу, стану: *інтернет-зв'язок, інтернет-підтримка, інтернет-пошук, інтернет-рішення, медіа-підтримка; піар-діяльність, піар-прорив, піар-рішення, піар-хід*. Запозичена перша основа виконує переважно атрибутивну функцію: *інтернет-гурток, інтернет-сторінка, медіа-рада, піар-служба*; хоча може виконувати й об'єкту: *інтернет-залежність, інтернет-голосування*; локативну: *інтернет-приймальня, інтернет-торгівля; медіапереворот*. Названі та інші запозичені основи

утворюють також ряди за спільною другою питомою основою, яку означає запозичена: *бізнес-новини, блиць-новини, інтернет-новини, радіоно-вини, теленовини; інтернет-підтримка, медіа-підтримка; інтернет-простір, інформпростір, кіберпростір, медіапростір, піар-простір, ра-діопростір, телепростір, фешн-простір; бізнес-послуги, даєв-послуги, івент-послуги інтернет-послуги, секспослуги*. Тут запозичені основи виконують роль конкретизаторів поняття, визначеного питомою основою, його спеціалізацію.

Про поглиблення засвоєння нових одиниць свідчить утворення гібридних найменувань осіб (*бізнес-постать, інтернет-користувач, інтернет-продавець, лізингодавець, лізингодержувач*) та композитів, у яких друга основа має переносне значення (*відеоміст, медіа-міст, теле-міст, медіа-обстріл, PR-війна*).

Унаслідок процесів метафоризації, прийомів мовної гри і творення оказіональних та емоційно-забарвлених слів через поєднання не лише запозиченої основи з питомою, а й різностильових компонентів, маємо гібриди, які вийшли з терміносфери і функціонують у мові ЗМІ: *інтернетрі, інтернет-розбещення, інтернет-смітник, інтернет-штучка, медіагосподар, медіа-посмішка, піар-хитроці*.

Отже, відмічаючи, що саме явище гібридизації не є новим у термінології, можна вказати принаймні на дві його характерні сучасні особливості. У сфері термінології помітна активність гібридоутворення, що можна розцінювати як поживлення процесів глибшого засвоєння мовою чужомовних термінів та активізування словотвірних процесів у ролі захисного механізму мови, а почасти як відновлення чи радше вияв тягlosti традиції української термінологічної лексикографії.

Особливістю сучасних слів-гібридів є також їхня детермінізація і функціонування у ЗМІ, часто з емоційно-оцінним забарвленням. Використання засобу гібридотворення для конструювання оказіоналізмів за аналогією також є характерним для нових запозичених основ, які первісно належали терміносистемам.

1. Земская Е. А., Рудник-Карватова З. Нове явлення в словообразовании русского и польского языков на рубеже XX–XXI веков // Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы. – М., 2009.
2. Клименко Н. Ф. Гібридне слово // Українська мова: Енциклопедія. – К., 2000.
3. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі. – К., 2008.
4. Клименко Н. Ф. Словообразовательные средства интеллектуализации современного украинского языка // Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы. – М., 2009.
5. Крицька В. І. Класифікація неологізмів за концептом "Безпека дорожнього руху" тематичної групи "Автомобіль" (матеріали до інтегрованого словника інновацій) // Людина. Комп'ютер. Комунікація. Зб. наук. праць. – Львів, 2008.

6. Никитина Ф. А. Влияние аналоги на словообразование (на материале родственных языков). – К., 1973. 7. Радченко М., Хаджихалилович С. Словообразовательная активность интернациональных препозитивных элементов в современном русском и хорватском языках // Славянские языки и культуры в современном мире. Труды и материалы. – М., 2009. 8. Романюк Ю. В. Тенденції оновлення тематичної групи лексики на позначення сфери кіномистецтва // Мовознавчий вісник. Збірник наукових праць. – Вип. 7. – Черкаси, 2008.

В статье рассматривается гибридное словообразование, представляющее защитный механизм адаптации заимствований. В образовании новых слов-гибридов проявляется более глубокое усвоение иностранных слов и возобновление традиций украинской лексикографии. Новыми особенностями гибридов выступают их детерминизация, функционирование в СМИ в качестве экспрессивных и окказиональных слов.

Ключевые слова: *гибридное словообразование, заимствованные термины, новообразования.*

The hybrid word-formation was considered as a defensive mechanism of the loan word adoption. The formation of new hybrid words reflects deeper assimilation of the loan words and recover of the Ukrainian traditions of the lexicography. The new features of the hybrids are determination and functionality in mass media where they are used as expressional and occasional words.

Key words: *hybrid word-formation, borrowing words, new coinages.*